अन जीवने अदा॰पर॰ अक॰सेट्। अनिति आनीत्। घञ् आनः, अच् अनः, ल्युट् अननम्। आनयति अनिनिषति। क्विप् अत् "सर्वं खल्विदं ब्रह्म तज्जलानिति विश्वे च-नेदना ऋ॰ ४ ३०,३, अना प्राणेनेति भा॰ छा॰उप॰ "यद्येष आकाश आनन्दो न स्यात् कोह्येवान्यात्? कः प्राण्यात्? इति श्रुतिः "प्राणिवस्तव मानार्थमिति" भट्टिः। प्राद्युपसर्गतोविशेषगत्यर्थता। प्र+प्राग्गतौ, प्राणः अप+अधोगतौ अपानः, उद्+उर्द्धगतौ उदानः, वि+आ+विष्वग्गतौ व्यानः, सम्+समन्ताद्गतौ समानः। "यद्वै प्राणिति स प्राणः यदपानिति सोऽपानः" इति श्रुतिः। जीवनं च प्राणधारणं तेन धात्वर्थगृहीतकर्मकत्वादकर्मकः यस्य संयोगात् देहनिर्म्माणमित्युक्तमधिष्ठानशब्दे। उपसर्गनिमित्तात् हलन्तत्वेऽप्यस्य णत्वं प्राण्।

अन जीवने दिवा॰ आत्म॰अक॰ सेट्। अन्यते आनिष्ट।

अन पु॰ आ+नी—बा॰ड पृ॰ आङो ह्रस्वः अन—बा॰ अच् वा। आनयने प्राणने च "प्राणोऽपानो व्यान उदानः समानोऽन इत्येतत्सर्वं प्राण इति" छ॰उप॰। "अथ प्राण उच्यते। प्राणो मुखनासिकसञ्चार्य्याहृदयवृत्तिः। प्रणयनात् प्राणः। अपनयनान्मूत्रपुरीषादेरपानोऽधोवृत्तिः आनाभिस्थानः। व्यानो व्यानयनकर्मा, व्यानः प्राणापानयोः सन्धिर्वीर्य्यकर्म्महेतुश्च। उदान उत्कर्षोर्द्धगमनादिहेतुराघाटतलमस्तकस्थान ऊर्द्धवृत्तिः। समानः समं नयनाद्भुक्तस्य पीतस्य च कोष्ठस्थानोऽन्नपक्ता। अन इत्येषां वृत्तिविशेषाणां सामान्यभूता सामान्यदेहचेष्टासम्बन्धिनी वृत्तिरेवं यथोक्तं प्राणादिवृत्तिजातमेतत् सर्वं प्राण एवेति" भा॰। प्राणे च "स होवाच किं मेऽन्नं भविष्यतीति" यत्किञ्चिदिदमा श्वभ्य आ शकुनिभ्य इति होचुस्तद्वा एतदनस्यान्नमनो ह वै नाम प्रत्यक्षमिति छा॰उ॰ "स होवाच मुख्यः प्राणः, किं मेऽन्नं भविष्यतीति" मुख्यप्राणं प्रष्टारमिव कल्पयित्वा वागादीन् प्रतिवक्तॄनिव कल्पयन्ती श्रुतिराह। यदिदं लोकेऽन्नजातं सर्वप्रसिद्धमा श्वभ्य आ श्वभिः सह, आ शकुनिभ्यः सह शकुनिभिः सर्वं प्राणिनां यदन्नं तत्तवान्नमिति होचुर्वागादय इति। प्राणस्य सर्वमन्नं प्राणोऽत्ता सर्वस्यान्नस्येत्येवं प्रतिपत्तये कल्पिताख्यायिकारूपाद्व्याहृत्य स्वेन श्रुतिरूपेणाह। तद्वै एतद्यत्किञ्चिल्लोके प्राणिभिरन्नमद्यते अनस्य प्राणस्य तदन्नम् भा॰

अनंश त्रि॰ नास्ति अंशोदायग्रहणाधिकारोऽस्य। अंशानधिकारिणि अयुक्ते क्लीवपतितादौ। ते च "सर्वे हि धर्म्मयुक्ता भागिनो द्रव्यमर्हन्ति यस्तधर्म्मेण द्रव्याणि प्रतिपादयति ज्येष्ठोऽपि तमभागं कुर्वीतेति" आप॰। "सवर्णाजोभ्यगुणवान्नार्हः स्यात् पैतके धने। तत्पिण्डदाः श्रोत्रिया ये तेषां तदभिधीयते। उत्तमर्णाधमर्णेभ्यः पितरं त्रायते सुतः। अतस्तद्विपरीतेन नास्ति तेन प्रयोजनम्। तया गवा किं क्रियते या न धेनुर्न गर्भिणी। कोऽर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान् न धार्म्मिकः। शास्त्रशौर्य्यार्थरहितस्तपोविज्ञानवर्ज्जितः। आचारहीनः पुत्रस्तु मूत्रोच्चारसमस्तु स इति वृह॰ "श्राद्धादेः पुत्रकर्तृकतया महाफलश्रुतेस्तत्कर्म्मवेतनं धनसम्बन्धित्वं अतस्तदकुर्व्वतः कुतो वेतन? मिति दा॰भा॰। अतएवाह मनुः। "सर्वएव विकर्म्मस्था नार्हन्ति भ्रातरो धनम्"। तथा "अनंशौ क्लीवपतितौ जात्यन्धबधिरौ तथा। उन्मत्तजड़मूकाश्च ये च केचिन्निरिन्द्रियाः इति। "पतितस्तत्सुतः क्लीवः पङ्गुरुन्मत्तको जड़ः। अन्धोऽचिकित्स्यरोगार्त्तो भर्त्तव्यास्ते निरंशका" इति कात्या॰। देवलः "ऋते पितरि न क्लीवकुष्ठ्युन्मत्तजड़ान्धकाः। पतितः पतितापत्यं लिङ्गी दायांशभागिनः। तेषां पतितवर्ज्जेभ्यो भक्तवस्त्रं प्रदीयते। तत्सुताः पितृदायांशं लभेरन् दोषवर्ज्जिता" इति। बौधायनः। "अतीतव्यवहारान् ग्रासाच्छादनैर्बिभृयुः, अन्धजड़क्लीवव्यसनिव्याधितादींश्चाकर्म्मणः पतिततज्जातवर्जम् इति"। "पितृद्विट् पतितः षण्डो यश्च स्यादौपपातिकः। औरसा अपि नैतेऽंशं लभेरन् क्षेत्रजाः कुतः?। इति" नार॰ "अक्रमोढासुतश्चैव सगोत्राद्यस्तु जायते। प्रव्रज्यावसितश्चैव न रिक्थं तेषु चार्हति। अक्रमोढासुतस्तृक्थी सवर्णश्च यदा पितुः। असवर्णप्रसूतश्च क्रमोढायाश्च यो भवेत्। प्रतिलोमप्रसूतोयस्तस्याः पुत्रो न रिक्थभाक्। ग्रासाच्छादनमात्रं तु देयं तद्बन्धुभिर्मतम् बन्धूनामप्यभावे तु पित्रा द्रव्यं तदाप्नुयात्। स्वपित्रा तद्धनं प्राप्तं दापनीया न बान्धवा इति कात्या॰। एवं दर्शिताः। अंशः अवयवः। तच्छून्ये निरवये आकाशादौ, परमेश्वरे च। [यस्याः। कदल्याम् जटाधरः।

अनंशुमत्फला स्त्री न अंशुमत् मोचकाभ्यन्तरस्थत्वात् फलं

अनक पु॰ अणकवत्। अधमे, कुत्सिते च।

अनक्ष् त्रि॰ न अक्ष्णोति व्याप्नोति विषयमिन्द्रियेण अक्ष—क्विप् न॰त॰। अन्धे चक्षुरिन्द्रियशून्ये। "प्रतिश्रोणः स्था व्यनगचष्टेति" ऋ॰२, १५, ७, "पूर्व्वमन्धः अधुना चक्षुर्लाभात् व्यचष्टेति भा॰।

अनक्ष त्रि॰ नास्ति अक्षं चक्रं नेत्रादिकमिन्द्रियं वा यस्य ब॰।